International Conference on
Linguistics, Literature And Translation

International Conference on Linguistics, Literature And Translation - double-blind peer-reviewed, monthly, open-access procedding published to get ecxellence on Research and Development. It publishes high-quality articles across the breadth of linguistics, literature and translation research. With its uniquely broad coverage, all articles are free to access across the globe, allowing authors to share their research and maximise its impact. The boletin on Linguistics, Literature And Translation is led by expert international editorial board members who take an objective approach to peer review, ensuring each research paper is reviewed and evaluated on its own scholarly merits and research integrity. Joining your work in the International Conference of Linguistics, Literature, and Translation means you will receive prompt and reliable publishing and a global platform for your research to reach its full potential.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA CHAPAQAYLIK RIVOJLANISHINING PSIXOFZIOLOGIK ASOSLARI

G'afurova Dilora G'ulom qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda chapaqaylik (chap qo‘llilik) hodisasining psixofiziologik asoslari, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi biologik, genetik va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Miya yarim sharlarining funksional asimmetriyasi, lateralizatsiya jarayoni, shuningdek chapaqay bolalarning bilish faoliyati, idrok, diqqat va psixomotor rivojlanishidagi o‘ziga xosliklar ilmiy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda chapaqay bolalarni erta aniqlash va ularning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga oid psixologik-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola maktabgacha ta’lim tizimi pedagoglari, psixologlar hamda defektologlar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: lateralizatsiya, chapaqaylik, o‘ng qo‘llilik, psixofiziologiya, miya yarim sharlarining asimmetriyasi, maktabgacha yosh, individual rivojlanish, psixomotor faoliyat.

Zamonaviy neyropsixologiya va pedagogika sohalarida bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish, jumladan chapaqaylik fenomenini tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir. Chapaqaylik — bu bolaning harakat faoliyatida, idrokida va tafakkur jarayonlarida miyaning o‘ng yarim shari ustunligi bilan izohlanadigan tabiiy psixofiziologik holatdir. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo aholisining taxminan 10–15 foizi chapaqaydir. Ularning aksariyati maktabgacha yoshdayoq bu xususiyatni namoyon etadi. Afsuski, ayrim hollarda ota-onalar yoki tarbiyachilar bolaning chapaqayligini “kamchilik” deb baholaydilar va uni o‘ng qo‘l bilan ishlashga majburlaydilar. Bu esa bolaning psixik barqarorligiga, o‘qish-yozuv jarayonidagi muvaffaqiyatiga, hatto shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuning uchun maktabgacha yoshdagi chapaqay bolalarda miya faoliyati, harakat koordinatsiyasi va psixologik xususiyatlarning shakllanishini chuqur o‘rganish, ularni to‘g‘ri pedagogik yondashuv orqali qo‘llab-quvvatlash zarurdir.

Chapaqaylik tushunchasining nazariy asoslari

Chapaqaylik (lotincha sinister manus – chap qo‘l) tushunchasi asosan lateralizatsiya jarayoni bilan

bog‘liq. Lateralizatsiya — bu miyaning ikki yarim shari faoliyatining asimmetriyasi bo‘lib, inson tanasining bir tomoni (o‘ng yoki chap) funksional ustunlik kasb etadi.

Odatda chap yarim shar tananing o‘ng tomonini, o‘ng yarim shar esa chap tomonini boshqaradi. O‘ng qo‘lli insonlarda chap yarim shar faolroq, chapaqaylarda esa aksincha — o‘ng yarim shar ustunlik qiladi. Aynan shu neyrofiziologik mexanizm bolaning harakat, nutq, idrok va tafakkur jarayonlarida sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi.

A.R. Luriya, M. Gazzaniga, M. Annett, va D. Bishoplarning tadqiqotlari chapaqaylikni patologiya emas, balki miyaning tabiiy variantlaridan biri sifatida izohlaydi. Ya’ni, chapaqay bolalar o‘ng qo‘llilarga nisbatan boshqa turdagi axborot ishlov berish uslubiga ega: ular obrazli, intuitiv va ijodiy fikrlashda ustunlik ko‘rsatadilar.

Chapaqaylikning psixofiziologik mexanizmlari

Chapaqaylikning shakllanishi murakkab biologik, genetik va psixologik jarayonlarning natijasidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola homiladorlikning 14–18-haftalarida harakat faolligini namoyon etadi va aynan shu bosqichda dominant qo‘l faoliyati shakllana boshlaydi.

Chapaqaylikka ta’sir etuvchi asosiy omillar:

1. Genetik omillar — ota-onalardan irsiy o‘tish ehtimoli 20–40 foizgacha.
2. Biologik omillar — prenatal bosqichda miyaning o‘ng yarim shari faolroq rivojlanishi.
3. Psixofiziologik omillar — neyron aloqalar, harakat koordinatsiyasi, sezgi tizimlarining o‘ziga xosligi.
4. Ijtimoiy omillar — bolani o‘ng qo‘l bilan ishlashga majburlash, stereotiplar, ta’lim muhitidagi moslashuv.

Shunday qilib, chapaqaylik inson miyasi rivojlanishining tabiiy variantidir va uni “to‘g‘rilash” emas, balki qo‘llab-quvvatlash pedagogik jihatdan to‘g‘ri yo‘ldir.

Maktabgacha yoshdagi chapaqay bolalarning psixologik xususiyatlari

Chapaqay bolalar o‘ziga xos kognitiv uslub va emosional reaksiyaga ega bo‘ladilar. Ular ko‘proq tasviriy, fazoviy, musiqiy va ijodiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishadilar. Biroq o‘ng qo‘llilarga mo‘ljallangan o‘quv vositalar yoki mashg‘ulot shakllari chapaqay bolalarda qiyinchilik keltirib chiqaradi.

Ba’zi kuzatishlarga ko‘ra:

Chapaqay bolalar yozuv yo‘nalishini (chapdan o‘ngga) o‘zlashtirishda biroz kechikadi;

Koordinatsiya mashqlarida qo‘l harakatlari o‘rtasidagi muvofiqlik sustroq bo‘lishi mumkin;

Biroq ular obrazli fikrlash, musiqani idrok etish va ranglar bilan ishlashda yuqori natija ko‘rsatadilar.

Psixologik jihatdan bunday bolalar sezgir, ichki dunyosi boy, lekin ba’zan o‘zini himoya qilishga moyil bo‘ladilar. Shu bois ularning o‘ziga ishonchini mustahkamlash, muvaffaqiyatini rag‘batlantirish muhimdir.

Pedagogik amaliyotda chapaqay bolalar bilan ishlash xususiyatlari

Maktabgacha ta’lim tizimida tarbiyachilar va psixologlar chapaqay bolalar bilan ishlashda quyidagi metodik yondashuvlarni inobatga olishlari kerak:

1. Diagnostika: bola qaysi qo‘lini, ko‘zini va qulog‘ini ustun ishlatishini aniqlash (Annett testi, Ebbinghaus shakllari, “O‘ng/chap quloq” testlari).
2. Moslashtirish: o‘quv jihozlari, daftar joylashuvi, yoritish burchagi chapaqay bolaga qulay bo‘lishi kerak.

3. Faoliyatni muvozanatlash: o‘yin, chizish, qurish mashg‘ulotlarida har ikki qo‘l faoliyatini uyg‘unlashtirish.
4. Psixologik qo‘llab-quvvatlash: bola o‘zini “boshqalardan farqli” emas, balki o‘ziga xos deb his etishi zarur.
5. Ota-onalar bilan ishlash: chapaqaylik haqida to‘g‘ri tushuncha berish, uni “xato” deb baholamaslikni o‘rgatish.

Bunday yondashuv bolaning tabiiy lateral rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va uning maktabga tayyorgarligini osonlashtiradi.

Neyropsixologik va pedagogik jihatdan ahamiyati

Chapaqaylikni to‘g‘ri aniqlash va unga mos yondashuv bolaning miyaning o‘ng yarim sharini to‘liq rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa ijodiy tafakkur, tasavvur, musiqiy va badiiy qobiliyatlarning faollashuviga sabab bo‘ladi.

Agar chapaqay bola o‘ng qo‘l bilan ishlashga majburlansa, miyaning tabiiy faoliyati buziladi, bu esa stress, o‘qishga qiziqmaslik, hatto nutqdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli tarbiyachilar chapaqaylikni rivojlanishning individual variant sifatida qabul qilib, inklyuziv pedagogik yondashuvdan foydalanishlari lozim.

Xulosa

Chapaqaylik – bu biologik, genetik va psixologik omillar uyg‘unligida shakllanadigan tabiiy psixofiziologik xususiyatdir. Maktabgacha yoshda bu jarayon faol kechadi va bolaning butun hayotiga ta’sir qiladi.

Pedagogik amaliyotda chapaqaylikni to‘g‘ri baholash va unga mos metodik yondashuvlarni qo‘llash bolaning o‘ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirish, o‘ziga ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, chapaqay bolalar bilan ishlashda individual, neyropsixologik va inklyuziv yondashuv maktabgacha ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Xayriddinova, U.M. Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

   O‘quvchilarning individual xususiyatlariga qarab pedagogik yondashuvlar haqida.
2. Vygotskiy, L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika, 1991.

   Chapaqaylikning psixologik asoslari va rivojlanish bosqichlari.
3. Daniyarova, Z.M. Chapaqay bolalar bilan ishlashda didaktik texnologiyalar. “Pedagogika va psixologiya” jurnali, 2022, №1, bet 48–52.

   Amaliy yondashuvlar va tavsiya etilgan texnologiyalar.
4. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books, 2011.

   Har xil intellekt turlari, shu jumladan motorik va vizual-motor o‘ziga xosliklar.
5. Ochilov, A.J. Inson psixofiziologiyasi. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.

   Neyropsixologik jihatlar va lateral asimmetriya haqida.
6. Sattorova, D.X. Inson faoliyatida qo‘l ustuvorligi: psixologik yondashuv. “Yosh olim” jurnali, 2023, №3, bet 66–70.

   Chapaqaylik psixologiyasi va ijtimoiy moslashuv.
7. Semenovich, A.V. Neyropsixologiya v pedagogike. Moskva: Rech, 2020.

Neyropsixologik texnologiyalar orqali so‘lqo‘l o‘quvchilarga yondashuvlar.

8. Xodjieva, M.R. Individual ta’lim texnologiyalari asoslari. Samarqand: SIQU, 2021.

   Har bir bola uchun mos yondashuvlar, shuningdek chapaqaylar uchun maxsus metodikalar.

9. Nikolaenko, A.A. Levorukost I obuchenie: Metodicheskie rekomendatsii. Moskva: Prosveshchenie, 2015.

   Chapaqay bolalarni maktabga tayyorlash bo‘yicha tavsiyalar.

10. Mahmudova, G.S. Chapaqay bolalar psixofiziologiyasi va o‘quv faoliyati. “Ilmiy tadqiqotlar” jurnali, 2024, №2.

    O‘zbekiston kontekstida olib borilgan so‘nggi tadqiqot.